

Svedala blev ett centrum för tegelteknikens utveckling

Tegelmästareskolan och tegelbruket

Skickliga tegelmästare behövs!

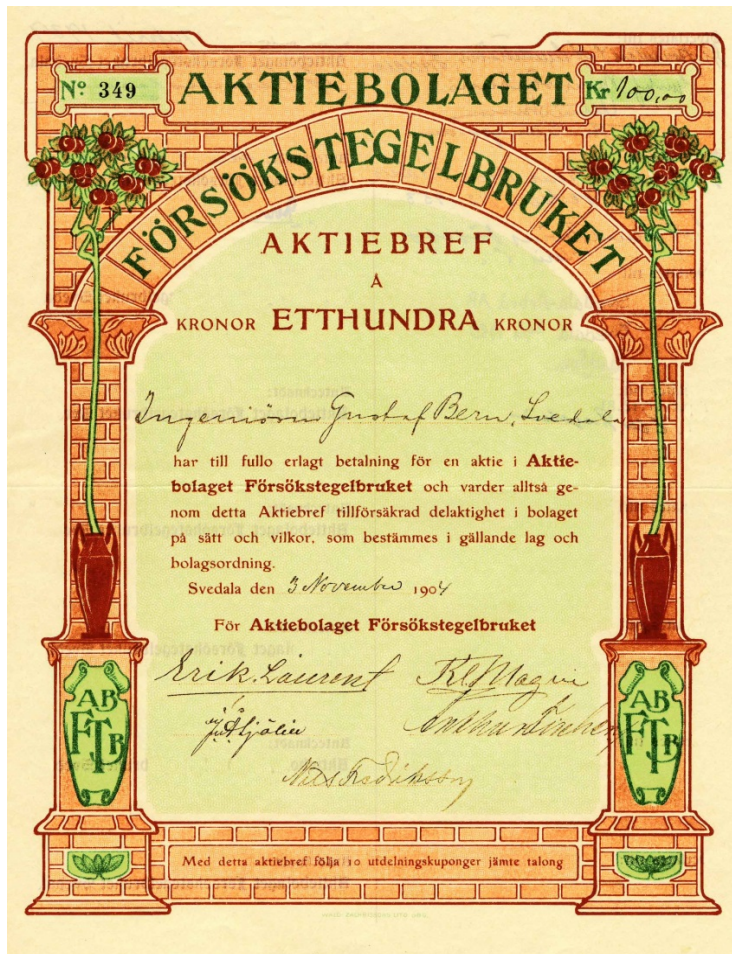
”Genom ofullständigt utbildade tegelmästare, har många tegelbruksägare lidit stora förluster”, läser vi i ett protokoll från Sveriges Tegelmästareförenings möte i Eslöv år 1900. Föreningen bildades fem år tidigare och satte som sin främsta uppgift att verka för ”medlemmarnas förkovran i yrkesskicklighet och fackkunskaper”.

En skolkommitté tillsattes för att ta fram ett förslag till hur en tegelmästareskola skulle kunna anordnas. En av de fem ledamöterna kom från Svedala, nämligen ingenjören Nils Fredriksson. Han var då anställd vid Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB, en ledande tillverkare av maskiner för tegelindustrin vid denna tid, när det fanns omkring hundra tegelbruk bara i Skåne.

Kommittén kom snabbt fram till att utbildning behövs i både teori och praktik. Teori kunde undervisas på en befintlig högskola och praktik fick man lämpligen på ett tegelbruk. Men hur kombinera detta på ett och samma ställe? Orter med tänkbara skolor saknade tegelbruk och vice versa. Skurup var på tal, då det fanns en folkhögskola och ett tegelbruk. Skolan måste ha en mängd tegelprodukter som åskådningsmaterial och små maskiner och ugnar för experiment. Tegelbruket skulle kombinera lönsam produktion och försäljning med att ta hand om elever och utföra fullskaliga experiment. I början av 1903 skriver kommittén i sitt betänkande: ”Vi anser det därför lämpligast, att för den tegeltekniska undervisningen inrättas en alldeles särskild undervisningsanstalt, som således kan förläggas oberoende af såväl andra tekniska läroanstalter som tegelbruk.” Vid anstalten skulle försök kunna utföras med olika leror, maskiner och processer i både liten och större skala och man använde arbetsnamnet Försökstegelbruket.

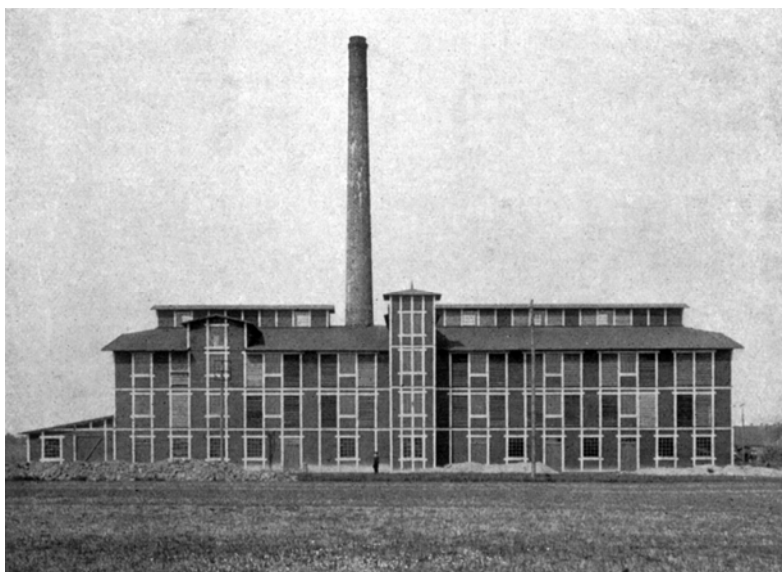
Åbjörn Anderson och Nils Fredriksson tog avgörande initiativ

Den i särklass kostsammaste delen i förslaget var förstås det nya tegelbruket som behövdes. Åbjörn Anderson insåg nyttan med att kunna prova idéer och nya maskiner i full skala i Svedala. Nils Fredriksson stödde tankarna energiskt. Företaget ritade upp ett förslag till tillverkningsprocess med alla ingående maskiner och erbjöd sig att stå för alla kostnader som maskinerna representerar om anläggningen byggs på orten. Kakelugnsmakaren Aug. Liljequist tillfrågades och erbjöd sig sälja sitt jordområde strax söder om järnvägen, vilket innehöll lämplig lera för både rött och gult tegel. Man inbjöd till teckning av aktier och ett åttiototal tegelbruksägare runt om i Sverige bidrog genom detta med medel. Svedala kommun gav sitt bidrag och diverse lån tecknades. Det felande beloppet i slutänden tillfördes av Åbjörns Andersons firma så att projektet kunde realiseras.

En tegelmästareskola med tegelbruk

AB Försökstegelbrukets första bolagsordning daterades den 19 mars 1904. Anläggningen uppfördes huvudsakligen samma år. Vid tegelmästareföreningens stormöte i Malmö och Svedala den 22 och 23 november fastställdes undervisningsplanen och den första skolkursen började på nyåret 1905.

Försökstegelbruket omkring 1910.

I början bedrev man all undervisning inne i tegelbruket. Med tiden behövde man mer ändamålsenliga lokaler och år 1913 uppförde man en särskild byggnad, som förutom undervisningslokaler inrymde laboratorium, kontor och bostad för disponenten.

Tegelmästareskolan.

Tegelmästareskolan

Skolföreståndare var, enligt stadgarna, tegelbrukets disponent. Undervisningen utvecklades under årens lopp under tegelmästareföreningens överinseende. Inte minst Nils Fredriksson bidrog med stort engagemang. Hans intresse för utbildningsfrågor ledde till att han med tiden blev undervisningsråd vid Kungliga Skolöverstyrelsen och chef för yrkesskoleavdelningen. Från 1920 kom också skolan under Skolöverstyrelsens inseende.

Den sista undervisningsplanen fastställdes 1939 och kom att gälla till tegelmästareskolan lades ned efter elevernas examen våren 1960. Undervisningstidens längd var 39 veckor och ett inträdeskrav var minst två års praktik vid tegelbruk.

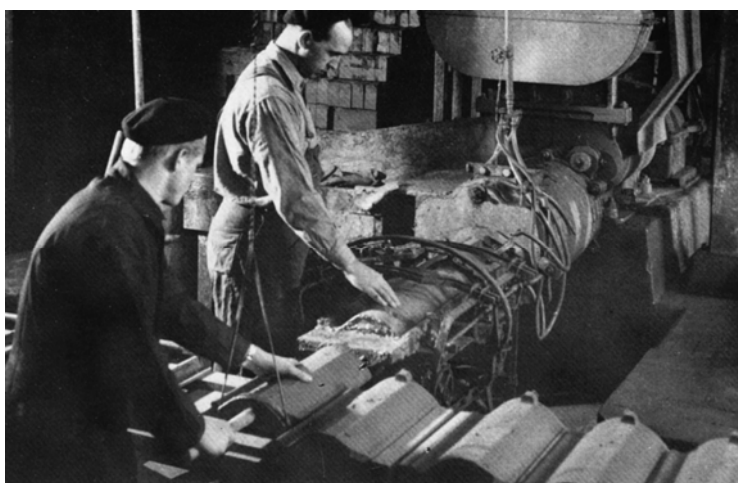
Skolan och tegelbruket 1940.

Lektion 1954.

Skolföreståndare Arne Bern demonstrerar en modell av en tegelbruksanläggning 1954.

Elever i arbete med taktegeltillverkning 1954.

Tegelbrukets disponent var som skolföreståndare huvudlärare och stod för merparten av undervisningen. Övriga lärare var i huvudsak avdelningschefer och ingenjörer vid Åbjörn Andersons Mekaniska Verkstads AB, vilka arbetade med utveckling av utrustning för tegelindustrin eller var sakkunniga inom andra områden.

Efter 25 år, 1929, hade 194 elever examinerats. 1954 var antalet 409 och man bör ha kunnat räkna in ett femtiotal till vid nedläggningen 1960. Omkring tre fjärdedelar av eleverna kom från Sverige, resten från de tre skandinaviska länderna med undantag för en långväga student, från Sydafrika.

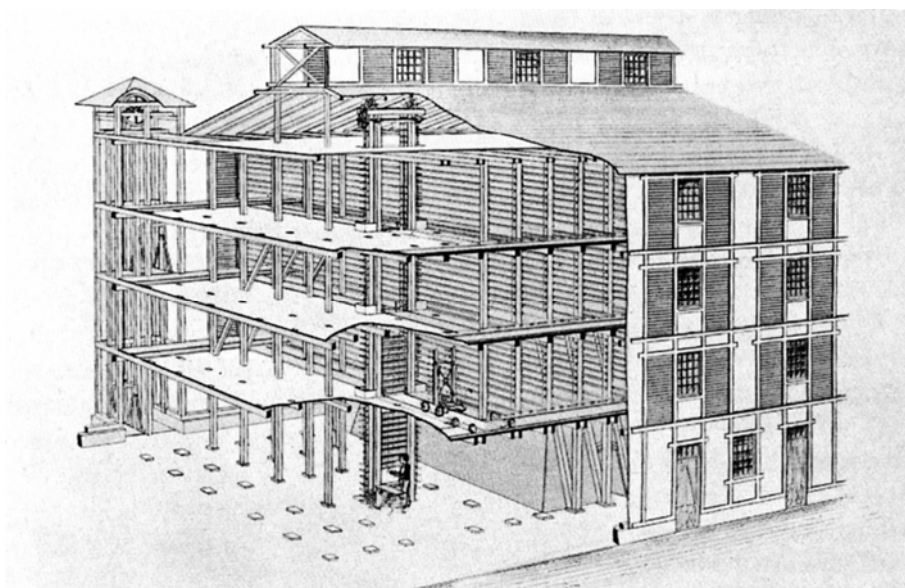

Försökstegelbrukets utveckling

Det nyuppförda brukets maskinutrustning bestod av matarsump, stenvaskiljande dubbelt valsverk, press, avskärningsbord, automatisk elevator och gaffelvagnar. Teglet hissades upp och torkades i överbyggnader ovanför ugnen och utnyttjade spillvärmen. Detta kom att kallas "Svedalasystemet" och gjorde det möjligt att torka under vintertid, vilket inte lät sig göras i dåtidens tegelbruk med torklador. Produktionen varierade dock under året och sommartid hade man 28 arbetare, som minskade till 13 på vintern.

Personal vid tegelbruket. Längst fram i mitten sitter Hjalmar Bern, disponent och skolföreståndare 1908-1915. På hans högra sida sitter en välklädd man, som förmodligen är tegelmästaren.

Skissen visar principen för "Svedalssystemet" med ugnen i markplanet och torkfacken i tre våningar över, med en centralt placerad elevator för att hissa teglet upp och ned.

Åren 1918-1919 utfördes en omfattande tillbyggnad av tegelbruket. En särskild taktegelavdelning utrustades för att möta den ökande efterfrågan på dessa produkter. En ny ugn med överbyggnadstork uppfördes i vinkel med den befintliga byggnaden.

Maskiner byttes efterhand under kommande år till modernare och prototyper från Åbjörn Anderson installerades och provades. Hela maskinutrustningen för murtegel och rörtillverkning byttes ut. Maskinutrustning för blötpressning av fasadtegel sattes in. Transporten av taktegel automatiserades.

Tegelbruket 1935.

Tegelbruket 1940.

En omfattande tillbyggnad av tegelbruket skedde 1958. En ny maskinhall uppfördes innehållande hypermoderna berednings- och formningsmaskiner, helautomatiskt avskärbord och transportutrustning. Samtidigt byggdes en kammartork, som ersatte systemet med torkning över ugnarna. Koleldningen av dessa ersattes med oljeeldning.

Interiör från maskinhallen. Kammartorken fanns några meter till höger utanför bilden och medgav en kort och effektiv transport av de nyformade teglen. Astrid Wendel övervakar avskärningsbordet.

Tegelbruket var ursprungligen dimensionerat för en produktion av högst 1 miljon tegelvaror per år. 1924 var årsproduktionen 2 miljoner, 1954 tillverkades 3 miljoner för att kulminera med 6 miljoner tegel under 1960-talets början.

Försöksverksamhet har bedrivits i alla år sedan starten 1905. Inte bara maskiner och processer har provats, utan man har också gjort mer än femhundra undersökningar i laboratorie- och fabriksmässig skala av leror från olika fyndorter för att bedöma deras lämplighet för tillverkning av tegelvaror. Många försök har även utförts för att lösa olika driftstekniska problem vid andra tegelbruk.

Bygget av Stockholm stadshus stoppat – krishjälp från Svedala

Stadshuset började byggas 1911. Lina Tegelbruk utanför Södertälje hade i kontrakt 1913 åtagit sig att leverera allt tegel. De första åren kämpade man med kvalitetsproblem och mycket av leveranserna måste kasseras. Murningsarbetet stoppades den 25 maj 1915 av tegelbrist.

Disponenten och skolföreståndaren Hjalmar Bern i Svedala ansågs som en av Sveriges ledande experter på tegeltillverkning vid denna tid och anställdes 1915, sannolikt i ett krisläge, för att säkra leveransen - sju miljoner maskinslagna tegel och en miljon handslagna i specialformat. Han lyckades tydligen, då källan "Stockholms Stadshus vid dess invigning midsommarafton 1923", redaktör Jonny Roosvall, inte nämmer några svårigheter efter 1915.

Hjalmar Bern återvände till Skåne, där han 1919 registrerades som ägare och chef för Skurups tegelbruk, vilket han drev till sin bortgång 1929.

Tegelbruket brinner!

Den 25 maj 1965 sprack en slang till en av oljebrännarna på ugnstaket. Eldningsolja flödar ut och Svedala får uppleva en brand man aldrig glömmer. Ingen människa kom till allvarlig skada.

Tio minuter efter brandens utbrott.

Svedalasytemet byggde ju på att utforma överbyggnaden för att torka teglen med värme från ugnen och då ville man ha bästa möjliga luftdrag upp genom byggnaden till ventilerna på taket. Den här dagen fungerade det verkligen. Inget tegel fanns i överbyggnaden, eftersom man övergått till kammartorkar.

Disponentbostaden med kontoret ligger illa till.

Efter mindre än en halvtimme har branden spridit sig till hela träbyggnaden.

Kan det brinna mer?

Omkring två timmar efter brandens början återstår bara rykande ruiner av tegelbrukets träbyggnader, medan brandmännens heroiska insatser räddade stora delar av disponentbostaden. Polischef Agne Herlin, mitt i bilden, betraktar förödelsen. Hans medarbetare Rune Nilsson står till vänster.

Återuppbyggnad i expressfart

Dagen efter branden hölls ett styrelsesammanträde, där det beslutades att bruket skulle byggas upp igen. Man hade då konstaterat att den endast sju år gamla maskinhallen var i stort sett oskadad. Den innehöll moderna maskiner för beredning av lera och för formning. Torkkammare och elcentral fanns också i byggnaden. Ugnarnas tegelkonstruktion var intakt. Lagret av färdigt tegel på gården var bara påverkat av nedfallna brand-rester närmast byggnaden. Övriga förutsättningar som ledde till det positiva beslutet var att bruket förfogade över god råvarutillgång och skicklig arbetskraft och att man hade en mycket betryggande orderstock.

Återuppbyggnad i full gång.

Redan på branddagens eftermiddag kom Televerkets servicebil och erbjöd sina tjänster. Klockan åtta följande morgon hade man upprättat ett provisoriskt kontor med fungerande telefon i disponentvillans källare, där släckningsvattnet fortfarande flöt på golvet.

Mängder av företag erbjöd sina tjänster. Sex dagar efter branden startade röjningsarbetet och fyra dagar senare var alla byggnadsrester från bruket bortforslade med närmre fyrahundra lastbilstransporter. Projektering av ugnarnas oljeeldningssystem pågick, liksom utformning av nya överbyggnader i korrugerad plåt. Ett lag av elektriker hjälptes åt att reparera skadorna utanför och i maskinhallen och efter ytterligare tre dagar, den 4 juni, provkördes maskinerna. Vem kunde föreställa sig detta när det brann den 25 maj?

De anställda vid tegelbruket hjälpte först till med röjningsarbetet. De accepterade lojalt att ta ut sin semester tidigare än planerat, medan återuppbyggnaden pågick. Leveranser av tegel på lager kom igång strax efter branden och sysselsatte några.

Efter en osannolikt kort period av röjnings- och reparations- och uppbyggnadsarbete, kunde ugnarna tändas igen sex veckor efter branden. Då kom alla anställda tillbaka från sin semester också. Därmed återupptogs produktionen av tegel i full skala, delvis under bar himmel. Samtidigt fortsatte arbetet med byggnaderna över ugnarna.

Disponent Arne Bern tänder ugnen den 5 juli.

Tegelbruket 1966, ett år efter branden.

En av ugnarna, under nytt tak.

Tegelmästare Curt Olsson t v samtalar med "brännaren" på en av ugnarnas tak i den nya byggnaden. Värmesystemet är i princip lika som före branden. Det var sannolikt en gummislang med eldningsolja till oljebrännarna som spruckit eller lossnat, varpå oljan flödat ut och antänts.

Försökstegelbrukets sista år

1967 inleddes med en begynnande kris för tegelbruket i Svedala, liksom för många andra tegelbruk. Personal permitterades under vintermånaderna. Vid årets slut ersattes tåget med lera från lertaget av lastbilstransporter.

Sista resan med lertåget den 15 december 1967. Ett diesellok drog vagnarna med lera på den smalspåriga järnvägen (spårvidd 600 mm), som bara behövde en grussträng som banvall.

Åren som följde kantades av åtskilliga driftstopp och permitteringar. Försök och utveckling av nya produkter pågick dock och under de sista åren kompletterades tegeltillverkningen med en ny typ av röd och gul marksten, framställda av tegelkross och ett bindemedel.

Försökstegelbrukets verksamhet lades slutligen ner 1972. Lokalerna utnyttjades därefter av moderbolaget Svedala-Arbrå AB ett tiotal år för lagring av maskiner och för experimentverksamhet. Därefter övergick fastigheten i Svedala kommuns ägo. Polisen flyttade in i disponentvillan. När det nya seklet började, fick tegelbruket efter hundra år lämna plats för bostäder i det blivande Tegelbruksområdet.

I februari 2003 var rivningsarbetet i full gång.

En månad senare, den 3 mars, var tegelbrukets epok definitivt slut.

2014-03-02/Richard Bern